

Het Renaissance-raadhuis van Klundert

door

W. H. KEIKES

1.

In het door oorlog en watersnood zwaar geteisterde Klundert, dat voor een zeer groot deel herbouwd moest worden, bleef het in november 1944 als door een wonder gespaarde raadhuis een attractief historisch middelpunt. Dit uit 1621 daterende gebouw valt in het stadsbeeld te sterker op nu de vóór de grote verwoesting aanwezige kerktorens zijn vernietigd en tot heden niet opnieuw werden opgetrokken. Zijn hoge, tamelijk steile daken en trapgevels steken ver uit boven de omringende bebouwing. Door de schaarste aan andere historische monumenten ter plaatse, de belangwekkende zestiende-eeuwse vestingfragmenten met de „stenen poppen” uitgezonderd, ziet men bij tal van kunsthistorische publikaties dikwijls ook het interessante raadhuis over het hoofd. Het geniet derhalve bij velen niet de aandacht die het zonder twijfel zou verdienen. Nadat Adolph Mulder in 1908 een uitvoerige en goed gedocumenteerde bijdrage¹ aan de geschiedenis van het Klundertse stadhuis had gewijd, is er gedurende geruime tijd slechts weinig meer over geschreven. Van der Zande, die ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan van het gebouw een afzonderlijk geschriftje² samenstelde, voegde aan hetgeen eerstgenoemde schrijver had meegedeeld, niets nieuws toe.

Hoewel het historische gemeentehuis in diverse naslagwerken slechts zeer terloops wordt vermeld, noemde ir. Meischke dit onlangs nog in de Gids voor de Nederlandse kunst³ „het mooiste specimen van een serie kleinere raadhuisen in deze buurt” . . . , waarmee hij dan doelt op de omgeving van Breda.

„Met uitzondering van de schaarsche gebouwen van groteren omvang”, schreef Huizinga,⁴ „vond de Nederlandsche architectuur haar kracht niet in het monumentale”. Deze uitspraak is zeker ook

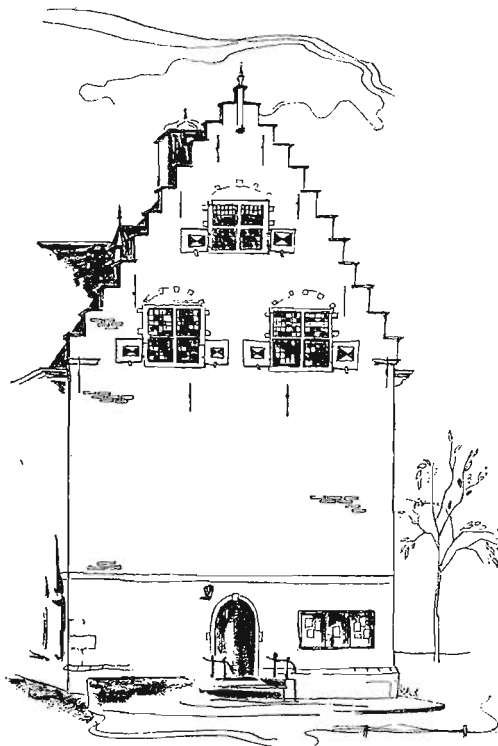
van toepassing op het overvloedig met natuursteen geornamenteerde raadhuis te Klundert, dat in wezen een sterk vergroot, bijzonder fraai uitgevoerd, woonhuis blijft. De „versiering van het woonhuismodel met de rijkdommen der Renaissance” leidde hier, evenals bij de beroemde Vleeshal te Haarlem, tot een zeer schone schepping.

Ondanks de betrekkelijk eenvoudige opzet, imponeert het gebouw als gevolg van verschillende samenwerkende factoren. Daar is in de eerste plaats zijn geheel vrijstaande ligging, ten dele aan pleintje en straat, ten dele in een plantsoentje, waar enkele bomen in het gazon voor een aardige omlijsting zorgen.

Of het raadhuis altijd zonder enige belending is geweest, zou men bij beschouwing van een, overigens slecht uitgevoerde en kennelijk nogal onnauwkeurige, gravure uit circa 1793, voorstellende het oprichten van de Vrijheidsboom, kunnen betwijfelen. Zou men de afbeelding moeten geloven, dan heeft er een kleine woning met topgevel tegen de noordelijke zijgevel van het raadhuis gestaan. Er zijn evenwel geen archivalische gegevens aangetroffen die dit bevestigen, doch het is opmerkelijk, dat behoudens één toegangspoortje (misschien van vrij late datum) en een drietal lichtopeningen in de top, deze stadhuisgevel bijna geheel blind is. Zij is bovendien van afwijkende kleur, doch wegens de sterke schakeringen in vrijwel alle muurvlakken kan men hier geen al te vergaande conclusie uit trekken.

Behalve de vrijstaande ligging en de huidige „open” beplanting (er is blijkens oude prentbriefkaarten nog niet zo lang geleden een periode geweest, dat de noordelijke gevel bijna schuil ging achter dicht geboomte en struikgewas) ontleent het raadhuis, dat goed geproportioneerd is, veel van zijn aantrekkelijkheid aan het kwistig gebruik van natuursteen bij raam- en toegangspartijen.

Wij zouden graag de beschikking willen hebben over oude tekeningen en gravures die ons het raadhuis in verschillende tijdvakken toonden. De oogst is helaas zo gering, dat men doorgaans moet volstaan met beschrijvingen in bestekken en rekeningen. De verleiding is groot om ook de omstreeks het midden van de zeven-

Afb. 6. De bijna blinde zijgevel van het raadhuis.

tiende eeuw door Blaeu uitgegeven stadsplattegrond, waar het raadhuis afzonderlijk staat aangegeven en vrij nauwkeurig afgebeeld schijnt te zijn, als een betrouwbare bron te beschouwen. Men komt dan tot de ontdekking, dat het stadhuis oorspronkelijk met een klein torentje bekroond zou zijn geweest. Doch ook dit torentje, een soort dakruiter, blijft evenzeer in een mysterieus waas gehuld als het eerder besproken naast het raadhuis gelegen pand.

Het is althans niet gelukt om enige schriftelijke aanwijzingen op te sporen, die het bestaan van de dakbekroning zou kunnen staven. Slechts gedurende de laatste zestig jaar, dus sedert ongeveer 1900, kunnen wij de grotere of kleinere veranderingen aan het

uitwendige van het gebouw op de voet volgen aan de hand van een vrij groot aantal bewaard gebleven prentbriefkaarten.⁵ Men heeft het historische raadhuis blijkbaar steeds een dankbaar onderwerp gevonden en het met grote frequentie op de gevoelige plaat vastgelegd. De oudste prentbriefkaart, ten stadhuize bewaard, toont ons een deel van de onderpui met het bordes (met één trap) en een aantal vensters met de toen nog aanwezige 18de eeuwse roedeverdeling. Op de voorgrond ziet men op het Marktplaatsje een schilderachtig tafereeltje, zich afspelende rond een boerenkar, een hondskar en enige manden met groente, die de aandacht hebben van vrouwen en kinderen. De groenteventer staat er in een karakteristieke houding bij.

Op kaarten uit iets later tijd, die het gehele front en de zuidelijke zijgevel tonen, trekt speciaal de topgevel de aandacht, daar hier toentertijd onder een houten afdak een luidklokje was opgehangen. Tot omstreeks 1910 werd dit klokje, dat het opschrift SOLI DEO GLORIA en het jaartal 1732 droeg, door de stadsbode geluid, voordat hij, op het bordes staande, een afkondiging ging voorlezen. Het kreeg naderhand een plaats in de vestibule, doch geraakte tijdens de bezettingsjaren zoek.

Vergelijking van verschillende afbeeldingen leert voorts, dat aantal en plaatsing van de dakkapellen nogal heeft gevarieerd.

In de achtergevel bevond zich een toegangspoort, die bij de laatste restauratie verdween en plaats maakte voor een raam.

Al deze veranderingen-in-onderdelen aan het exterieur hebben het fraaie geheel niet noemenswaard aangetast. Van meer ingrijpende aard waren de interne verbouwingen, die door de eeuwen heen, in verband met telkens veranderde doeleinden, plaats vonden.

Op grond van archivalische gegevens mag aangenomen worden, dat van de oorspronkelijke indeling slechts een enkel onderdeel intact is gebleven. Bij de recente restauratie is er, niet zonder succes, naar gestreefd om het inwendige van het gebouw zonder geforceerde imitatie iets van de voorname sfeer van vroeger terug te geven. Het raadhuis is op deze wijze weer ten volle berekend voor zijn representatieve functie. In niet geringe mate draagt daartoe bij de

ruimtewerking in de vestibule, dit in tegenstelling tot de weliswaar intieme maar wat bekrompen raadzaal. Het is zeer te betreuren, dat van het oude meubilair vrijwel niets bewaard is gebleven. De elegante Lodewijk XVI stoelen, die in slechte staat verkeerden en door de watersnood opnieuw hadden geleden, zijn geen restauratie meer waardig gekeurd en uit de raadzaal verwijderd. Daar staat nu nog een imposante, uit 1641 daterende en met de initialen W A L gemerkte tafel als fraai voorbeeld van vroegere schrijnwerkerskunst. Het raadhuisinterieur moge dan in de loop der tijden in fasen ontluisterd zijn — zo werd in februari 1793 tijdens de eerste kortstondige bezetting door Franse troepen de magistraat gelast „om den Princen Pourtraiten of schilderijen geplaatst(t) tegens de muur in de rechtkamer van het stadhuis alhier, daarvan af te doen en weg te nemen”⁶ — men heeft enkele jaren geleden een begin gemaakt om het gebouw wederom een passende „aankleding” te geven. In de vestibule is daartoe boven een aldaar geplaatste eind zeventiende-eeuwse kist (oud bezit van de gemeente) een eenvoudig antiek gobelin opgehangen, terwijl de wanden van de raadzaal zijn versierd met enige oude gravures, die betrekking hebben op voorvallen uit Klunderts verleden.

Bij een rondgang door het raadhuis in zijn tegenwoordige vorm valt het op, dat met de beschikbare ruimte is gewoekerd. Alle vertrekken, van kelder tot zolder, zijn benut. Doordat het gehele gebouw is onderkelderd, kon een doelmatige archiefruimte worden ingericht, uiteraard brandvrij, doch niet berekend op de watervloed, die in februari 1953 ook het grootste deel van Klundert besprong. Veel archivalia, die men dacht veilig in de kluis te hebben geborgen, leden daardoor onherstelbare schade ondanks energieke pogingen om deze zoveel mogelijk te beperken.⁷

Ook het bureau van de ambtenaar van Sociale zaken is in het sousterrain ondergebracht, terwijl tenslotte nog een soort „raads-kelder” overbleef, die voor recreatieve doeleinden benut kan wor-

den. Op de begane grond bevindt zich de gemeentesekretarie, bereikbaar via een toegangsdeur onder het bordes en een kleine hall. Eerst tijdens de laatste restauratie werd de „secundaire” ingang onder het bordes weer in ere hersteld, want tot dien was deze afgesloten. Men gebruikte slechts de toegang in de achtergevel (nu verdwenen), die leidde naar de woning van de marechaussée.

Tenslotte is er dan gelijkvloers nog een vertrek, dat bekend staat als de „gijselkamer” en in hoofdzaak wordt gebruikt voor berging van de boekerij.

De „hoofd”-verdieping, bereikbaar langs het monumentale bordes, is vrij hoog gelegen en bevat het meer representatieve gedeelte. Hier liggen de raadzaal, burgemeesterskamer (vroeger: weeskamer) en sekretariskamer gegroepeerd rond een ruime hall. Doordat het oude houtwerk veelal niet meer bruikbaar bleek, heeft men bij de laatste restauratie helaas alle deuren en lambrizingen moeten vervangen. Dit doet uiteraard wel enigszins afbreuk aan de sfeer. Een juweel van schrijnwerkerskunst is evenwel de zware hoofddeur, die bovendien voorzien is van fraai beslag en sloten.

Een open trap, tijdens de herstelwerkzaamheden aangebracht, voert van de vestibule naar de zolderverdieping, waar verschillende vertrekken ten dienste van Gemeentewerken zijn ingericht. Voorheen werd de zolderruimte benut voor berging van de stedelijke archieven. De balkenconstructie van het raadhuis is nog oorspronkelijk, al zal men hier en daar enkele herstellingen hebben aangebracht. Het dak is geheel opnieuw beschoten. Niettemin ademt het gebouw juist onder de hoge kap het meest de historische sfeer, die wegens de bestemming van enkele andere ruimten soms te veel heeft moeten wijken. . . .

2.

In de schaarse publikaties, aan de geschiedenis van het raadhuis te Klundert gewijd, wordt nergens aandacht geschonken aan de plaats waar de magistraat voordien, d.w.z. vóór 1623, heeft kunnen vergaderen. Het is wel begrijpelijk, dat men na het droogvallen van de in 1421 verdronken polders en het vestigen van een nieuwe woonplaats met de oude naam Niervaart of Klundert omstreeks

het midden van de zestiende eeuw, eerst genoeg heeft genomen met een provisorisch onderdak voor het bestuur. Over die jaren valt weinig met zekerheid te vermelden wegens het ontbreken van archivalische gegevens, maar sedert 1600 wordt gesproken over het huren van „de camere tot vergaderinge van d'Heere Schoute, Burgemeesters ende Regeerders” . . .⁸ Op het kohier van het haardstedegeld staat het bewuste pand geregistreerd in een aparte lijst van woningen, die wegens verschillende redenen van die belasting waren uitgezonderd („huysen exempt zijnde van t schougelt”).⁹ Omstreeks 1607 werd aan de huisvrouw van Wouter Joosten 48 pond betaald wegens huur over de afgelopen vier jaar; naderhand betaalde men telkens 12 pond per jaar, in 1611 verhoogd tot 15 pond en ca. 1614 opnieuw verhoogd tot een bedrag ad 24 pond 's-jaars.

Dit huis, met de voor het stadsbestuur gereserveerde appartementen, heette blijkens de latere posten in de rekening „de Meerminne” en was gelegen aan de Molenstraat. De achterzijde van het perceel kwam uit op de Oosterstraat. Doordat de naamgeving van deze straten in de loop der tijden wijziging heeft ondergaan, dreigt er gemakkelijk enige verwarring te ontstaan bij de plaatsbepaling op grond van oude situatiebeschrijvingen. „De Meerminne” wordt in een akte d.a. 1618 als belendend pand genoemd van een huis aan de oostzijde van de Bot(te) kreek: „daer zuytwaerts aengeërft is Jan Thonis cuyper ende Noortwaerts thuys ende erve vande Meerminne streckende voor vande 's-Heerenstrate (d.i. de tegenwoordige Molenstraat) tot achter aende Molenstrate (tegenwoordige Oosterstraat).¹⁰

Er zijn zeer sterke aanwijzingen, dat het hiervoor omschreven huis identiek is met een nu verdwenen woning aan de Molenstraat. Dit pand (kadastraal bekend onder no. A 186) had in de gevel een steen met het opschrift „Den seggen des Heeren maeckt ryck sonder toedoen der menschen, 1597”.¹¹ Tijdens de oorlog werd dit, waarschijnlijk oudste huis ter plaatse, gesloopt.

Hoe groot het gedeelte was, dat de bestuurders van Niervaart in het particuliere woonhuis voor representatieve en andere doel-

einden in gebruik hebben gehad, valt moeilijk uit te maken. Gedurende de nacht was er een wachtpost gevestigd, die wel in een afzonderlijk vertrek gehuisvest zal zijn geweest. Men had in ieder geval wel iets gedaan aan de „aankleding” en beschikte er over eigen meubilair, zoals een „wttreckende tafel” en twee „schabel bancken”,¹² enkele stoelen, van welke er omstreeks 1600 in totaal zes „tot behoef van Stadshuysen gecocht zijn, zoo wel daer den capeteyn in gelogeert is als int groot huys”.¹³ Later werden zes stoelen „op de camere staende ende stat toebehoorende” geverfd.¹⁴

Omstreeks 1610 werden „xii nieuwe zitcussens met een tafelkleet, daer de wapenen opgesteken zyn,” aangeschaft.¹⁵ Ten behoeve van het vertrek, waarin de sekretarie was ondergebracht, had men door Adriaenn Pietersz., schrijnwerker te Zevenbergen, die ook de eerder genoemde tafel en banken had geleverd, „een kasse tot het inslyten van des stadspapieren” laten maken,¹⁶ nadat men reeds in 1589 „eene kist omme de stadt schriften ende pampieren inne te legghen” had aangeschaft.¹⁷

3.

Met de toenemende betekenis van Klundert als vestingstad ter bescherming van de zuidelijke flank van Holland groeide ook de behoefte aan een groter en voorname behuizing voor het plaatselijk bestuur, mede ter noodzakelijke vervanging van de beperkte ruimte, die de hiervoor beschreven gehuurde appartementen boden. Daarnaast is het zeker niet ondenkbaar, dat ook de raadhuysbouw in het nabijgelegen kleinere Willemstad tot de bouw in Klundert heeft geïnspireerd. Men zag, dat Willemstad kon profiteren van een aanzienlijke bijdrage van de prins, zodat ook voor een nieuw raadhuys binnen de heerlijkheid Niervaart wel een bijdrage verwacht mocht worden. Temeer omdat de prins in 1616 ook reeds van zijn vrijgevigheid had doen blijken bij de bouw van een nieuwe kerk voor de protestantse eredienst.

In 1620 werden de eerste voorbereidingen tot de bouw van het raadhuys getroffen, zoals o.m. blijkt uit een in dat jaar opgemaakt bestek en een schenkingsakte van prins Maurits.¹⁸ (zie bijl. I). Laatstgenoemde stelde, om zijn „goede genegentheyt ende benevo-

lentie te bethoonen”, een bedrag van tweeduizend gulden beschikbaar, nadat men hem een model op schaal van het te bouwen stadhuis had laten zien. Toch is dit ontwerp niet uitgevoerd. Zoals dat meer gaat, achtte men bij nader inzien de geprojecteerde afmetingen wel aan de kleine kant. Aan de hand van het eerste plan en talrijke daarop aangebrachte wijzigingen, werd een geheel nieuwe, grotere opzet gemaakt. Men bekommerde zich niet al te zeer om de hiermee gepaard gaande stijging van de kosten, omdat de prins naast zijn reeds toegezegde subsidie en een partij hardsteen ook nog bereid bleek om consent te verlenen voor een verhoging van de hieraccijns ten gunste van de raadhuishouwing.

Men kwam evenwel bij de aanbesteding wel enigszins bedrogen uit toen bleek dat het aanvankelijk geraamde bedrag ad f 5000,— niet toereikend zou zijn. Zonder aarzeling wendde de magistraat zich opnieuw tot de prins, die als Heer van Niervaart ten zeerste bij de totstandkoming van het gebouw was geïnteresseerd. Omstandig werden de redenen uiteengezet waarom de oorspronkelijk geschatte som niet voldoende was en suggereerde men tot verhoging van het reeds geschonken bedrag en de toegestane heffing: „Nadien byde bestedingen ende gecochte materialen bevonden wort, dat het voorgenomen Stadthuys binnen der stede Nyervaart door het vergrootten ende nootelinghe fonderingen vande grontwercken mitten aenclieven vandien, wel styff 111^m1111^c £ meer zal comen te costen dan de V^m£ daerop d'eerste beraminge was gemaect”. . . .¹⁹

Nogmaals werd door Maurits gunstig beschikt: „Soo ist dat wij wt speciale gratie ende gunste die wy de ingesetenen van onse voorsz. stede ende heerlicheyt vanden Clundert zyn toedragende, bouen d'voorsz. tweeduysent guldens ende den hertsteen, alsnoch tot subsidie van den bouw vant voorsz. Stadthuys ende geuanguhuys hebben geaccordeert, als wij accorderen bij deze de somme van drye duysent car. guldens te betalen vuytte incompsten van desen jare XVI^c een ende twintich, ende vanden toecomenden jaere XVI^cXXII. Ende dat op expresse voorwaerden dat die vande magistraet onser stede vande Clundert acte sullen depescheren, waerby zy luijden vervangende de borgeren ende inwoonderen belouen het

voorsz. Stadt ende gevangenhuis naedat het gemaect sal zijn, nu ende alle toecomenden tyden int geheel, geen parthyen wtgesondert, in behoorlycke reparatie ende staet te onderhouden mitsgaders ons ter saecke vant opbouwen vant voorsz. gevangenhuis nyet wyder ofte vorder sullen molesteren".²⁰

Baljuw, burgemeesteren en schepenen waren maar al te zeer geneigd om de gehele inhoud van het stuk te accepteren, dus ook de clause betreffende het in goede staat houden van het raadhuis: „hebben belooft ende belouen bij dezen, het voorsz. Stat ende gevangenhuis, nae de voltreckinge vandien, nu ende in allen toecomenden tyden int geheel, geen parthyen wtgesondert, in behoorlycke reparatie ende staet te blyuen onderhouden”

Men zegde toe de prins verder niet meer lastig te zullen vallen: „mitsgaders zyn V.G. vant opbouwen vandien niet wyders ofte voordert tot desselffs schade te zullen molesteren"!²¹ (zie bijl. II).

Aan de voorwaarden inzake onderhoud van het raadhuis heeft Mulder²² een verstrekkende conclusie verbonden. Hij schrijft: „Het gemeentebestuur van Klundert heeft na rijp beraad deze bezwarende voorwaarde aangenomen, waardoor o.i. een soort servituut op het raadhuis werd gevestigd; Wij zijn van meening, dat aan de akte van 17 Juni 1621 ook thans nog bindende kracht moet worden toegekend en dat ook heden nog op het gemeentebestuur van Klundert de verplichting rust om het raadhuis niet slechts in zijn geheel, maar ook in zijn onderdelen, in goede staat te onderhouden. Er kan dus geen sprake zijn van eventuele modernisering of ingrijpende verandering van dit fraaie stadhuis, en mocht dit te eeniger tijd een geschilpunt worden tusschen Rijk en Gemeente, dan twijfelen wij niet aan den uitslag van eene rechterlijke beslissing. Een soortgelijk doch meer algemeen bekend geval betreft den verguld zilveren beker, die berust op het stadhuis te Veere en door het gemeentebestuur niet mag worden vervreemd omdat keizer Maximiliaan van Oostenrijk hem in 1551 onder die voorwaarde aan de stad heeft ten geschenke gegeven”

Het is nu ruim een halve eeuw geleden, dat bovenstaande regels werden neergeschreven. Het raadhuis is sedertdien tweemaal ge-

restaureerd, in 1910 en in de jaren 1950—1953. Moeilijkheden, zoals Mulder voorzag, zijn er ondanks het feit, dat het gebouw inwendig radicaal is gewijzigd, terecht niet gerezen.

Ongetwijfeld behelst de passage in het schrijven van Maurits slechts de voorwaarde, dat het raadhuis in de toekomst met de nodige zorg zou worden onderhouden buiten bezwaar van 's prinsen vermogen, maar ook niet meer dan dat. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat de gemeente Klundert tijdens de eerder genoemde restauratie en de daarmee gepaard gaande veranderingen haar bevoegdheid zou hebben overschreden. Integendeel, dergelijke herstelwerken aan het raadhuis zijn mede uit piëteit jegens Maurits, — als één der vroegere heren van Niervaart, van wiens royale geste Klundert bij de raadhuisbouw destijds heeft geprofiteerd —, uitgevoerd.

Er behoeft weinig twijfel over te bestaan, dat de bekwame Melchior van Harbach, 's-prinsen bouwmeester te Breda, de ontwerper van het raadhuis te Klundert is geweest en gedurende de bouw als voornaamste adviseur is opgetreden. Ook is hij de man, die aan de stadssekretaris van Klundert een meester metselaar voordroeg en daarbij de welgemeende raad gaf om vooral geen al te zuinig beleid te voeren: „ghij en moet een hondert gulden niet aensien om een goet meester te hebben”²³ (zie bijl. III). Uit alles blijkt, dat de bouw serieus was voorbereid en met kracht werd aangevat. Dank zij de uitstekende organisatie kon de oplevering reeds in 1623 geschieden.

Van Harbach had ook een groot aandeel in de versiering van het stadhuis. De levering van de benodigde natuursteen en de bewerking ervan was aan hem toevertrouwd. Deze ornamentiek heeft in belangrijke mate bijgedragen tot het specifieke karakter van het gebouw, dat door Ter Kuile²⁴ verwant is genoemd aan de in Noord-Holland tot bloei gekomen bouwtrant: „In Noord-Holland ontwikkelde zich een bouwtrant die enige De Keysermotieven kultiveert en in het algemeen een vrij homogeen karakter vertoont met haar banden en blokken, krulwerk in de velden onder de venstertogen en sierlijke klauwstukken aan de geveltoppen. . . . De

Afb. 7. Raadhuis tijdens de laatste fase van de restauratie; watersnood februari 1953.

Foto J. Bokma, Amsterdam.

Afb. 8. Raadhuis na voltooiing van de restauratie.
Jaarboek De Oranjeboom 13 (1960)

trant van Noord-Holland-boven-het-Y vindt ook in de andere gewesten navolging: de Waag te Nijmegen van 1612, het brede huis Janskerkhof 12 te Utrecht, enkele gevels in Friesland als St. Jacobsstraat 13 te Leeuwarden van 1635, het stadhuis van Klundert uit 1621, het voormalige Gouvernementshuis te Willemstad”.

Na de voltooiing in 1623 werd in de volgende jaren het interieur geleidelijk verfraaid. Mr. Henrick Hondius te 's-Gravenhage leverde omstreeks 1631 voor een bedrag van tachtig pond een drietal portretten op paneel, respectievelijk de prinsen Willem, Maurits en Frederik Hendrik voorstellende.²⁵ Korte tijd later ging men er toe over om ook nog de portretten van de koningen van Frankrijk en Engeland op te hangen, benevens „twee contrafeytsels vande steden London ende Praga, die insgelycx opden Stathuyse zijn gebracht” . . .²⁶ Tien jaar later liet men de „stadszittecussens” opnieuw met groen laken bekleden en ieder kussen afzonderlijk borduren met het stedelijk wapen.²⁷

Kwam de bouw van het raadhuis dus met aanzienlijke geldelijke steun van de Heer van Niervaart tot stand, het onderhoud was uiteraard ten laste van de stad. Al spoedig bleek, dat de lasten daarvan niet gering waren. Na 1686 stelde de magistraat pogingen in het werk door verhuur van enkele gedeelten van het gebouw extra inkomsten te krijgen om „soodoende een middel (te) vinden om de onderhoudinge van dack, goten etcetera te kunnen supporteren.”²⁸ Men had daarbij speciaal het oog gericht op het onderste gedeelte van het stadhuis, dat sedert 1622 was gebruikt „tot een logement vanden provoost ende detentie der militaire gevangenen” en het bovenste, dat „tot een considerabel magesijn van wapenen” had gediend. Eerst in 1718 „na lange sollicitatien en veel onvermijdelijcke gedane onkosten” van de kant van de stedelijke magistraat²⁹ namen H.Ed.Mog. een — gunstige — beslissing, waarbij de magistraat een aantal voorwaarden kreeg na te leven³⁰ (zie bijl. IV). Omstreeks 1694 kwam men opnieuw voor grote onkosten te staan, alsoo de voorn. trap vant Stadthuijs alhier seer was vervallen dat inrepanabel was ende men deselve nootsaeckelijck tot den gront toe moest afbreecken ende gantsch vernieuwen” . . .³¹ Nadat een

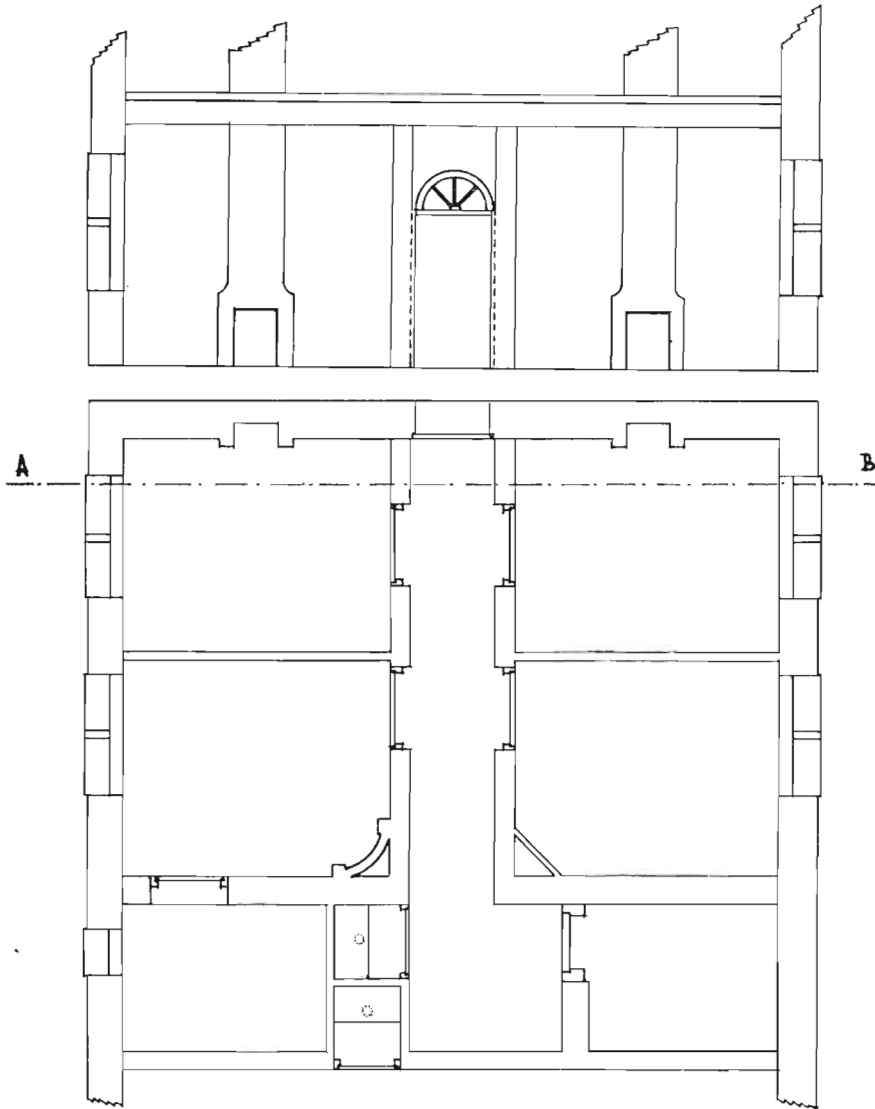
bijdrage aan koning-stadhouder Willem III was gevraagd, werd een subsidie ad f 200,— ontvangen.

Het van de oude trap afkomend materiaal werd met zorg behandeld. Voor een vergoeding van vier gulden elf stuivers maakte een zekere Jan de Wilt een aantal van 11300 stenen schoon!³² Waarschijnlijk is de bruikbare afbraak bij de herbouw van het bordes aangewend, maar daarnaast had men nog veel nieuw materiaal nodig, o.m. vijftien „dicke Naamse dorpels”. Deze natuursteen werd betrokken van Jan Harberts van Oudendael steenhouwer te Rotterdam, die nog meer leverde en ook voor een groot deel de bewerking uitvoerde. Tegelijk met de bouw van het nieuwe bordes liet men ook het gehele raadhuisplein bestraten, waartoe zes duizend klinkers en twee duizend „plavey” nodig waren.

Aan deze vernieuwing van de raadhuispui herinnert nog een steen met de naam van burgemeester T. Zeeus en het jaartal 1695.³³ Het bordes is naderhand nog enkele malen aan wijzigingen en vernieuwingen onderhevig geweest. Zo werden bij de komst der Fransen de leeuwen, beschouwd als verderfelijke heraldische symbolen, aan stukken geslagen.³⁴ Bovendien werd één der trappen later verwijderd en eerst in de jaren 1950—'53 in ere hersteld. Ook in 1870 werd het bordes wederom totaal vernieuwd; volgens de voorzitter was „het aan Burgemeester en Wethouders bij het dezer dagen plaats gehad hebbende gewoon jaarlijks onderzoek naar den toestand dier inrichting (stads gebouwen), [gebleken] dat het nodig en dienstig is, onverwijld over te gaan tot het afbreken en in denzelfden vorm opbouwen van het bordes van het raadhuis”. . . .³⁵

Het gebouw zelf had in 1847 opnieuw een ingrijpende verandering ondergaan, toen verschillende lager gelegen ruimten, die dienst hadden gedaan als gevangenis, werden verbouwd tot woningen voor marechaussée's. Gewelven, binnenmuren en vloeren werden weggebroken, nieuwe funderingen gelegd, lichtopeningen gedicht en andere gemaakt, zodat het inwendige, zoals dat in 1621 was ontworpen, in vele opzichten niet meer was te herkennen.³⁶

In tegenstelling tot eerder uitgevoerde veranderingen is van deze verbouwing een plattegrond met doorsnede bewaard gebleven

Afb. 9. Indeling van het raadhuis, begane grond. Naar een „plattegrond-
teekening der interigten kazerne voor de Brigade Marechaussé”, 1847.
(tekening Dienst Gemeentewerken)

(zie afb. 9), die ons inzicht geeft in de toen ontstane situatie.

De eerste voorbereidingen om het raadhuis aan een nieuwe restauratie te onderwerpen, werden getroffen in 1941. Van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg werd toestemming verkregen voor een verbouwing van de op de begane grond gelegen ruimten, „mits dit niet ten gevolge heeft dat ook in verband hiermede de gevels wijzigingen moeten ondergaan, zij het ook in oogenschijnlijk ondergeschikte details.”³⁷

Deze aangelegenheid kwam enkele malen in de gemeenteraad van Klundert ter sprake. Op 8 maart verklaarde de burgemeester echter, dat de verbouwing van het op de begane grond gelegen gedeelte slechts onderdeel was van een groter plan, nl. de algehele restauratie van het raadhuis. Misschien mede als gevolg van de tijdsomstandigheden liet men de zaak voorshands rusten. Men vond het al meer dan voldoende, dat de uitreiking van persoonsbewijzen doorgang kon vinden! De sekretarie werd tijdelijk ondergebracht in de raadzaal.³⁸

In 1942/'43 vonden tussen het gemeentebestuur van Klundert en architect A. van Essen uit Voorburg verschillende besprekingen plaats ter voorbereiding van een veelomvattende restauratie. De eerste tekeningen en kostenbegrotingen kwamen gereed, doch als gevolg van de benarde tijdsomstandigheden bleven de plannen voorlopig in portefeuille. Na het einde van de oorlog werd de zaak evenwel weer opgenomen. Het duurde nog tot 23 december 1949, eer de eerste openbare aanbesteding kon plaats vinden, betrekking hebbende op het herstel van de bovenverdieping, t.w. de kap met de topgevels. Inmiddels zou men zien „of er voldoende geldmiddelen vrij komen voor de verdere restauratie”

Op 27 februari 1951 besloot de gemeenteraad tot verdere restauratie, daar het, zoals verwacht kon worden, reeds spoedig noodzakelijk bleek de werkzaamheden voort te zetten „daar het gebouw zich in zeer desolate toestand bevindt en, indien niet tot verdere restauratie wordt besloten, toch grote bedragen moeten worden uitgegeven om dit gebouw weer bruikbaar te maken”³⁹

Tijdens de uitvoering van de omvangrijke en ingrijpende herstelwerkzaamheden werd de aanvankelijke opzet enkele malen in onderdelen gewijzigd, bleef de papierstroom tussen de diverse instanties die bij de verbouwing direct of indirect waren betrokken, steeds maar wassen en moest men zich voor de verschillende gemeentelijke diensten ten zeerste behelpen — tijdelijk zelfs in een „nood-raadhuis”, ondergebracht in het „Princenhof”.

Op het laatste moment echter, toen het bordes nog in de steigers stond, kwam er een onverwachte tegenslag. De watersnood in februari 1953 bracht ernstige stagnatie.

Nadat de ambtenaren alweer enkele maanden in het gebouw werkzaam waren geweest, vond in september 1953 de officiële ingebruikneming in tegenwoordigheid van prof. dr. J. de Quay, Commissaris der Koningin in Noordbrabant, plaats. Het was de kroon op een aanvankelijk onoverzichtelijk en zeer arbeidsintensief werk, dat voor Klundert het behoud betekende van zijn fraaiste historisch monument. Aan het markt-, of beter gezegd parkeerpleintje, prijkt het aloude raadhuis nu, hopelijk weer voor eeuwen, in volle luister. Eén onzer romanciers⁴⁰ gaf onlangs onder de indruk gekomen, de volgende onaanvechtbare karakteristiek: „Een warme weelde van rode en gele baksteen naast grijze natuursteen, een picturale bekoorlijkheid van hoge waarde”

BIJLAGE I

Octrooi van prins Maurits tot subsidie van de raadhuisbouw, 1620.

Maurits byder gratien Godts Prince van Orangien,
Graue van Nassau, Moers etc. Marquis vander
Vere, Baron van Breda, Diest etc.

Doen te wetene, dat wy begerende de ingesetenen van onse stadt ende heerlicheyt vande Clundert meer ende meer onse goede genegentheyt ende benevolentie te bethoonen, de zelve hebben geaccordeert, als wy accorderen by dese tot subsidie vant maecken van een nieuw Stadthuys onder met een geuanguhuys volgens de modelle ons verthoont, de somme van tweeduysent guldens eens. Item. zeeckere quantiteit geprepareerden hertsteen ons competerende ende inde Clundert berustende waeraff wy eene lyste zullen doen maecken ende daer onder op doen stellen, dat wy den steen daerinne gespecificeert tot edifitie vant voorz. Stadt ende geuanguhuys hebben geschoncken. Ende wordt dese gifte gedaen op expresse

conditie, dat die vande Clundert ter saecke vande voorsz. bouwinge ons niet wyder moeylyck sullen vallen, maer hem voor volkomenlyck sullen gecontenteert houden gelyck sy schriftelyk te kennen gegeuen ende gepresenteert hebben.

Ordonnerende Enoch Much Rentmeester vande domeynen van de Clundert aen den Magistraet aldaer de voorsz. somme te betalen te weeten een duysent guldens als zylyuden int werck sullen treden, ende den anderen als het werck heel off half volmaeckt zal syn. Ende mits ouerbrengeude dese met quitantie, sal hem Rentmeester de betalinge vuyt crachte dezer gedaen in reeckeninge geleden worden.

Gedaen in 's Grauenhage den XXVde Novembris VVIc twintich. Ende was onderteekent MAURICE DE NASSAU, gecachetteert mit het cachet van Zyne Vorstelycke Genade in rooden wassche onder opgedruckt. Leeger stondt ter ordonnantie van Zyne Vorstelycke Genade ende was onderteekent P. DE JONGHE.

Gecollationeert jegens d'originele acte ofte ordonnantie gedateert ende onderteekent als bouen, is dese copie daer mede beuonde t'accorderen by my
PIETERS
1621.

(G.A. Klundert, Stukken betreffende de bouw van het raadhuis 1620—1623).

BIJLAGE II

**Brief van de magistraat van Klundert aan prins Maurits inzake onderhouds-
plicht van het stadhuis ten laste der stad, 1621.**

Alsoo wij Bailliu, Burgemeesteren, Schepenen ende Reggerders der stede ende heerlicheyt van Nyeruaert aen Zyne Vorstelycke Genade den Prince van Orangien onzen genadigen Heere, onderdanichlyck hadden te kennen gegeuen ende gemonstreert dat niet mogelijk en was het voorgenomene nieuwe Stadthuys mit de geuancennisse ende aencleuen vandien alhier opde groote volgens den bestecke ende modelle daer van zynde, bij ons voltrocken te connen worden, ten waere het subsidie vande tweeduysent K(aroli) guldens benefens den hartsteen bij synne Vorstelycke Genade by actens in date den XXV ende XXVI Nouembris lestleden vergunt, noch mit zeeckere somma van penningen soude mogen worden geaugmenteert ende verbeteret. Ende dat zyn Vorstelycke Genade disponerende goedertierlyck op onse voorsz. gedane supplicatie, wt speciale gratie ende gunste d'ingesetenen alhier toe dragende, bouen d'voorsz. tweeduysent gulden ende den gemelden hartsteen, alsnoch tot subsidie vanden bouw vant voorsz. Stadthuys ende geuangenhuys heeft gacordeert de somma van drye duysent K(aroli) guldens te betalen wtte incompen der domeynen van desen jaere XVIc een ende twintich, ende vanden toecomenden jaere XVIc XXII, onder expresse voorwaerden dat by ons inden name vande gemeene borgeren ende inwoonderen acte soude worden gepasseert dat wy het voorsz. Stadt ende geuangenhuys nadat het gemaect sal zijn nu ende in allen toecomenden tyden int geheel, geen parthijen wtgesondert, in behoerlycke reparatie ende staedt zouden onderhouden, ende dat wij zijn hooch-gemelte Vorstelycke Genade ter saecke van het opbouwen vant voorsz. Stadt ende geuangenhuys niet wyder ofte voordere en zullen molesteren, alles breeder naer inhouden vande acte ende ordonnantie van sijn Vorstelycke Genade in date den XVde Meij lestleden onder d'voorsz. clausulen ende conditien gedepescheert.

Soo ist dat wy Bailliu, Burgemeesteren, Schepenen ende Regeerders voorsz. willende in aller onderdanicheyt naercomen de resolutie ende last van sijn Vorstelycke Genade in desen veruagende den borgeren ende ingesetenen dezer

stede ende heerlicheyt hebben beloofd ende belouen by dezen, het voorsz. Stadt ende gevangenhuys nae de voltreckinge vandien nu ende in allen toecoomenden tyden int geheel, geen parthyen wtgesondert, in behoorlijcke reparatie ende staedt te blyuen onderhouden mitsgaders zijn Vorstelycke Genade vant opbouwen vandien niet wyders ofte voorder tot desselffs schade te zullen molesteren. Daer vooren verbindenden inden name vande voorsz. gemeente alle d'ordinaire incompste der voorsz. stede ende ingesetenen voorsz. Bedanckende zijne Vorstelycke Genade vande liberale gifte zoo vande voorsz. penningen als den hartsteen d'zelue syne stadt tot chierate ende verbeteringe in dezen genadichlyck bewesen.

Des toirconden hebben wy Bailliu, Burgemeesteren, Schepenen ende Regeerders voorsz. r'zegel ten saecke, der voorsz. stede ende heerlicheijt, hieronder opt spatium desen gedruckt ende bij den Secretaris dezer Stede ende Heerlicheyt van stadswegen mit zijne gewoonlycke signatuijre ouer ons laten beuestigen op huijden XVIIde Junij 1621.

(G.A. Klundert, Stukken betreffende de bouw van het raadhuis 1620—1623).

BIJLAGE III

Brief van Melchior van Harbach aan de stadssekretaris van Klundert inzake de raadhuisbouw, 1621.

Den Eersamen discretren seer voorsinnigen Monsieur Hendrick Pietersz. Secretarius van Nieuweraert.

Eersamen goetgunstige vrindt

Monsieur Secretarius ick sende U.L. eenen meester mitslaere die naar mijn opinie U.L. tot het maken van het stadthuys wel sal dienen; het is den meester die ick in dinst van Sijn Vorstelijcke Genade dickwils gebruikck. Hij werckt wel meter handt. Ick en weet hier tot Breda geenen bequameren. U.L. sal gelieven de heeren aente dienen dat ick soo sij met hem wat connen doen de hant daer aen sal houden om goede ordre op alles te stellen; Cont ghij met hem ackorderen op 50 oft 48 stuij(vers) per dusent—oft 900 gul(den) den hoop mijns bedunckens en soude niet te veel sijn U.L. mach sien oft ghij met hem cont handelen. Ick sal en maendach soot Godt toelaet U.L. 2 knechts bestellen om werck te beghinnen ghij en moet een hondert gul(den) niet aensien om een goet meester te hebben.

Eersamen gunstigen vrindt U.L. naer groetenisse inde bescherminge des alderhoochste beuelende vijt Breda den 12 Meert A. 1621.

U.L. dienstwilligen
Melchior van Harbach

Ick recommandeer U.L. desen meester
door dien ick hem kenne.

Ick sende U.L. het conterfeijtsel van
Sijn Genade Graef Hendrick.

(G.A. Klundert, Stukken betreffende de bouw van het raadhuis 1620—1623).

BIJLAGE IV

Beschikking van de Staten van Holland en West-Friesland inzake het gebruik van het raadhuis te Klundert, n.a.v. een ingediend verzoekschrift door de magistraat, 1718.

De volgende Resolutie vande Ed: Mog: Hereen gecommiteerde Raden, behelsende het gebruik van het Stadthuys voor eenige gedeeltens en de penningen daer voor toegelecht voor den gepasseerden tijt en voor de continuatie jaerlijckx, is goetgevonden alhier te registreren en luyt als volcht:

Extract uijt de Resol. van de Ed. Heeren gecomde Raden van de Staten van Holland ende West Vriesland genomen op

den 15 Junij 1718

Is gelesen de Requeste vande magistraat der Steede ende Heerlijckheit Nier-vaert gesecht de Clundert, houdende dat haer Ed. mog. haer van tijt tot tijt hadden gelieven te bedienen van twee derde parten van het Stadthuijs der voorsz. Stede, als namentlijck van het gantsche logement gelijcx de aerde, tot een wooning voor den geweldigen ofte provoost ende gevancknisse der militie, ende vande doorgaende boven solders tot een magasin van alderhande geweer ende andere ammonitien van oorloge, die menichmael soo swaer daer mede beladen waren geweest, dat ondersteunt hadde moeten werden, uijt vreesse van door te gaen ende alsoo groote schade te veroorsaecken alhoewel weegens het landt noijt het minste tot den opbouw van het selve was gecontribueert, sulcx dat sij supplianten niet alleen waeren ontset geweest van de occasien omme vande appartementen bij verhueringe eenich voordeel te kunnen trecken, maer selfs dat sij supplianten waren belast gelaten met het onderhouden van het dack, gooten en andere wercken, soo onder als boven als alleenelijck dat haer Ed: Mog: in den laatsten oorlogh hadden laeten repareren de schaede die door eenige Franse gevangens aende gevangen huijsen was toegebracht doen sij aen het breecken waeren geweest om te eschapperen, dat sij supplianten bij die gelegentheit wel vijffentseventich gulden jaarlijcks souden hebben kunnen profiteeren, als sij het onderste gedeelte tot een stadsherbergh ofte conchergerie hadden gebruikct, ende de solders met koorn hadden laeten beleggen het welcke van een groot interest soude geweest sijn voor de geringe finantien vande voorsz. stadt, dewelcke door het verloop van saecken swaare belastingen ende executien van het gemeene landt, mitsgaders het onderhouden van het voorsz. stadthuijs daer het gemeineland den meesten dienst van gehad hadden, soodanich in decadentie was gecomen, dat sij supplianten haer niet sonder groote sorge en becommernisse met het bewind van het selve gechargeert vonden; dat haer Ed: Mog: haer in andere frontieren deser landen, daer deselve geen gevangenhuijsen ende getimmertens en hadt, aende geweldige ofte provoosten voor het hueren vande selve, een somme gelts toeleijden, ende met groote costen selfs magasinjen tot bergingh van het geweer genootsaect waeren geweest te doen maecken ende te onderhouden, als mede daer voor vergoedinge hadden gedaen, gelijk haer Ed: Mog: noch maer omtrent een jaar geleden een somme gelts hadden toegestaan aen de Regering van Geertruij den Bergh; dat het verder haer supplianten toescheen, dat haer Ed: Mog: de voorsz. soldering van het voorsz. Stadthuijs te zullen inruijmen, ende het gemelde geweer te sullen brengen in het nieuw gemaect werdende gebouw tot een magasin, dogh in het verder gebruik van het doorgaende onderste gedeelte van het voorsz. Stadthuijs daer den provoost logeerde ende de gevangen huijsen waeren, te sullen blijven continueeren, ende voorts versoecke dat haer Ed: Mog: haer voor het gebruikken vande voorsz. twee derde parten van het voorsz. Stadthuijs, ende het onderhouden vanden, jaerlijcx gelieffden toe te leggen de somma van vijffentseventich gulden, tzeedert den jaere 1622, ofte anders soodanigen andere somme van penningen, als haer Ed: Mog: tot extinctie van haer supplianten pretentie souden oordelen te behooren, ende voor soo verde haer Ed: Mog: het onderste gedeelte van het meergemelde Stadthuijs souden gelieven te blijven behouden, de somme van vijftich gulden jaerlijcx omme alsoo in staet te blijven van soo considerabelen gebouw te repareren, ende behoudens der supplianten gebruik ende gerieft vande gijselcamer, ende gevangenhuijs als wanneer sij die over politieke saken mochten noodich hebben; waarop gedelibreert ende daer over ingenomen sijnde het rapport, de consideratien ende het advijs vanden wel Edelen Heere van Sterrenburch ende den Heere Ruijsch haer Ed: Mog: medebroeders in Raede, ende derselver commissarissen tot het visiteren ende inspecteeren vande groote fortificatie wercken van

het gemeinelant, is goet gevonden ende verstaen, dat aende voornoemde supplianten eens voor al, ende tot te nietdoeninge van al haer bovengemelte pretentien, egeene uijtgesondert, op eene behoorlijcke ordonnantie tot laste vanden ontfanger generaal, Mr Cornelis van Aerssen te depescheeren, betaalt sal worden, de somme van drie duysent drij hondert gulden: ende dat aende voorsz. supplianten voor het gebruik van het onderste gedeelte van het voorsz. Stadshuijs, tot logement van 's Lants provoost, tot een gevangenhuijs, ende gijselcamer, jaerlijcx betaalt sal werden een heur van vijftich gulden jaerlijcx mits dat den voorsz. provoost gehouden sal sijn, den Bailliuw ende de verdere Magistraets persoonen der voorsz. steede, ten dienste te sijn, opde conditien ende den voet die aende voorsz. Magistraet, ende hem ter handen gestelt sal werden. Ende sal van desen gegeven werden extract aende voorsz. Magistraet der voorsz. steede Niervaert, gesecht de Clundert, de commisen ende den boeckhouder vande finantien als mede den controller vande gemelde 's landtsfortificatiewercken, omme te dienen tot haare narichtinge, onderstont: accordeert met de voorsz. resolutien, ende was geteijckent Simon van Beaumont.

Volgen nu de conditien over het gebruikken van het voorsz. Stadshuijs, Conditien volgens dewelcke voortaan het mede gebruik van het onderste gedeelte van het Stadshuijs der steede Clundert soude kunnen blijven voor den dienst van het gemeenlant, te weten de wooninge voor den cipier, de stadtgijselcamer, ende de drie vertrecken daer men de gevangens inset.

1.

Dat den cipier soude gehouden wesen den Bailliuw, en Magistraet mede ten dienste te staen in het bewaaren van haare gevangens soo civiel, als crimineel, en voorts omtrent de justitie die functie exerceeren in alle voorkomende occasien soo als het betaamt, mits daer voor genietende soo veel als van outs gebruikelijk is.

2.

Dat tot dien eijnde de voorsz. gijselcamer en allen de andere vertrecken daer men gevangens inset, soo wel sullen blijven voor het gebruik van den politiquen Rechter om haer gevangens in te setten, als voor den crijgsraad bij preventie, waeromtrent men nochtans wetersijdse inschicking sal gebruikken bij tijden als'er veel gevangens sijn.

3.

Dat den cipier de gijselcamer dewelcke hij tusschen tijden datter geen gijselaars en sitten, mede tot sijn gebruik neemt, als mede de vordere appartementen die hij voor sijn dagelijckse wooning heeft, wel schickelijck en na den oirbair sal bewoonen sonder die te misbruickken ofte varckens daer in te leggen, soo als den jegenwoordigen cipier tegens alle reden sich heeft ondervonden te doen, waer door een groote stanck werd veroorsaect, selfts na boven daer de Magistraet vergadert, en insonderheijt wel sorghdragen voor brand, en alle andere ongevallen.

4.

Dat de Ed. Mog. Heeren gecommiteerde Raeden voortaan daer voor jaerlijcx sullen doen betaelen aenden Thesaurier van de stad vande Clundert voornoemt, de somma van vijftich gulden, sonder dat het gemeeneland in eenige reparatien sal gehouden wesen. Ten waare bij doorbraeck van eenige militaire gevangens, en dat door brand off anders, van deselve merckelijcke schade was toegebracht als wanneer haer Ed: Mog: deselve souden moeten doen repareren; onderstont accordeert met sijn principael, en was geteijckent, Simon van Beaumont.

(G.A. Klundert, resolutieboek 1638—1718, ongefol.; 15 juni 1718).

AANTEKENINGEN

- ¹ A. Mulder, Het raadhuis te Klundert, in „Oud-Holland”, 26ste jrg. 1908, p. 115—137.
- ² D. A. K. van der Zande, Het Raadhuis van Klundert 1621—1921, Klundert 1921.
- ³ H. E. van Gelder, A. M. Hamacher en R. Meischke, Gids voor de Nederlandse kunst, Utrecht/Antwerpen 1960, p. 55.
- ⁴ J. Huizinga, Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw, Haarlem 1941, p. 157.
- ⁵ Gemeentelijke fotoverzameling, sekretarie Klundert.
- ⁶ G.A. Klundert, stedelijk resolutieboek 1792—1794, fol. 76 vo; D. A. K. van der Zande, Een kijkje in Klundert in den zoogenaamden Franschen tijd, Klundert 1892, p. 12.
- ⁷ Jaarverslag-1959 Streekarchivariaat „Brabants Westhoek”, p. 7.
- ⁸ G.A. Klundert, stedelijke rekeningen 1600—1621.
- ⁹ G.A. Klundert, kohier betreffende het haarstedegeld. 1600—1601. Op 13 februari 1601 de volgende omschrijving: „Eeuwert Jobps huys neffens thuy van Catman, wat gehouden is voir het stadthuys daer die magistraet hare vergaderinge ende secretarye hebben”. In margine het cijfer 3, dat kennelijk betrekking heeft op het aantal aanwezige schouwen.
- ¹⁰ G.A. Klundert, akte van overdracht d.a. 1618. (concept).
- ¹¹ F. A. Brekelmans, Gevelsteen te Klundert, in „Taxandria”, tijdschrift voor Noord-Brabantsche Geschiedenis en Volkskunde, afl. 2, L, 1943, p. 1. Verder werd gebruik gemaakt van de aantekeningen-collectie-Brekelmans ten stadhuize te Klundert en van mondelinge inlichtingen, verkregen van de heer P. T. de Heer te Klundert. Mej. M. van Son verleende bij de nasporingen betreffende dit huis in het bijzonder en het raadhuis in het algemeen gewaardeerde medewerking.
- ¹² G.A. Klundert, stedelijke rekening 1598—1599 ongef. ol.
- ¹³ G.A. Klundert, stedelijke rekening 1600—1601, fol. 11. Met het grote huis moet in dit geval de als raadhuis gebruikte woning bedoeld zijn.
- ¹⁴ G.A. Klundert, stedelijke rekening, 1606—1608, fol. 20 vo.
- ¹⁵ G.A. Klundert, stedelijke rekening, 1610—1611, fol. 14 vo.
- ¹⁶ G.A. Klundert, stedelijke rekening, 1598—1599, ongef. ol.
- ¹⁷ G.A. Klundert, stedelijke rekening, 1589—1590, ongef. ol.
- ¹⁸ G.A. Klundert, stukken betreffende de bouw van het raadhuis 1620—1623. O.m.: bestek d.a. 1620; octrooi vanwege prins Maurits tot subsidie van de bouw en de daartoe benodigde hardsteen, 1620; zie bijl. I.
- ¹⁹ G.A. Klundert, id., memorie betreffende de egeraamd eonkosten en de noodzakelijk gebleken verhoging daarvan, z.j. (1620).
- ²⁰ G.A. Klundert, id., octrooi van prins Maurits inzake nieuwe subsidie t.b.v. de raadhuisbouw, 1621. (afschrift).
- ²¹ G.A. Klundert, id., schrijven van de magistraat van Klundert aan prins Maurits met belofte van eeuwigdurend onderhoud ten laste der stad, 1621. (afschrift); zie bijl. II.
- ²² Mulder, a.w., p. 136—137.

- 23 G.A. Klundert, stukken betr. raadhuisbouw 1620—1623, schrijven van Melchior van Harbach aan de stadssekretaris van Klundert inzake de raadhuisbouw, 1621; zie bijl. III.
- 24 E. H. ter Kuile, De architectuur; het manierisme van de 17de eeuw (overzicht van gewesten en steden) in „Duizend jaar bouwen in Nederland”, Amsterdam 1957, dl. II, p. 115. Zie ook: voorl. Monum.lijst, dl. X (Noordbrabant), 's-Grav. 1931, p. 227—228.
- 25 G.A. Klundert, stedelijke rekening 1631, fol. 28.
- 26 G.A. Klundert, stedelijke rekening 1632, fol. 26 vo.
- 27 G.A. Klundert, stedelijke rekening 1642, fol. 14 ro.
- 28 G.A. Klundert, stedelijk resolutieboek 1638—1718, fol. 146 vo.—147 ro.
- 29 G.A. Klundert, stedelijke rekening 1717/'18, fol. 9.
- 30 G.A. Klundert, stedelijk resolutieboek 1638—1718, ongefolieerd gedeelte; zie bijl. IV.
- 31 G.A. Klundert, stedelijke rekening 1694—1695, fol. 10.
- 32 G.A. Klundert, id., fol. 39.
- 33 .Vgl J. C. Maris, Een honderdtal Nederlandse Families, Nijmegen 1946, p. 84.
- 34 G.A. Klundert, stedelijk resolutieboek 1792—1794, fol. 76 vo.
- 35 G.A. Klundert, notulenboek van de vergaderingen van de gemeenteraad 1866—1871, fol. 182 vo.
- 36 G.A. Klundert, bestek en voorwaarden van aanbesteding, begroting van onkosten en plattegrond van de „interigten kazerne voor de Brigade Marechaussee te Klundert”, 1847.
- 37 G.A. Klundert, dossier betreffende verbouwing raadhuis, 1941 (—2.07. 354.1).
- 38 Gedrukt verslag gemeenteraadsvergadering Klundert d.d. 8 maart 1941.
- 39 Memorie van toelichting, behorende bij het besluit van de raad der gemeente Klundert tot afwerking restauratie raadhuis, 27 februari 1951.
- 40 „Oude raadhuisen”, foto's van Arielli, tekst van Jan Mens, Amsterdam 1960, p. 140.